

ПРОБЛЕМИ ЕВОЛЮЦІЇ РОЗПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СЕЛЬБИЩНИХ ТЕРИТОРІЙ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ В ЕПОХУ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Проаналізовано генплани сільських поселень, розроблених та реалізованих в період «розвинутого соціалізму» (у 70-80-х роках ХХ ст.). Досліджено в контексті результатів їх реалізації, а також існування села в пострадянський період. Окреслено можливі напрямки їх вдосконалення для ефективного розвитку українського села

Ключові слова: генеральні плани сіл 70-90 рр., самочинні корективи мешканців, розпланування території, геометрична повторюваність розпланування території.

Постановка проблеми. Зміна соціально-економічної формації в Україні, перехід від соціалістичного способу господарювання до ринкової економіки, курс на інтеграцію в ЄС висувають перед суспільством і проектантами нові вимоги щодо архітектурно-розпланувального розвитку пострадянських сіл.

З одного боку, розпланування територій сіл на основі генпланів, які були розроблені в період соціалізму сьогодні не відповідають ні тим новим соціально-економічним умовам, в яких еволюціонують українські села, ні потребам і запитам їх мешканців. Земельна реформа, яка відбулась в державі, ще й сьогодні не є стимулом для повноцінного розвитку села, і переважно сприяла лишень приватизації земель територіальних громад [1]. На черзі ще дві дуже важливі віхи в розвитку сільських поселень – адміністративно-територіальна реформа і зняття мораторію на купівлю-продаж землі. Однак, як ці зміни позначатся на територіальному розвитку поселень, і відповідно їх генпланах, наразі невідомо.

З іншого боку, за останні чверть століття і нормативна база, на основі якої розробляються сучасні генеральні плани сільських поселень в Україні, і самі генеральні плани останніх років практично нічим не відрізняються від генеральних планів соціалістичного періоду.

Відтак містобудівне регулювання територіального розвитку сільських поселень згідно генеральних планів, розроблених на основі сучасних реалій розвитку села, з урахуванням досвіду імплементації генпланів соціалістичного

періоду протягом останніх 20-30 років, сьогодні є одним із пріоритетних завдань для науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе значення для дослідження мають роботи провідних вітчизняних вчених –урбаністів Ю.М. Білоконя М.М., Дьоміна, Є.Є. Ключниченко, М.М. Кушніренко, В.І. Нудельмана, Г.Й. Фільварова, І.О. Фоміна, які у свій час започаткували загальні принципи побудови систем розселення різного ієрархічного рангу в Україні. Проблемам розплануванню територій, використання земель та удосконаленню функціонально-планувальної структури територій присвячені наукові дослідження Габреля М.М., Гольца Г.А., Губара Ю.П, Давидовича В.Г., Лоїка Г.К., Ніколаєнко В.А., Осітнянко А.П, Огоньок В.О, Перовича Л.М., Петраковської О.С., Степанюка А.В., Тарасюка І.Г., Черняка І.Я., та інших. Також для вирішення поставлених завдань, вагомими є роботи закордонних авторів, що присвячені розвитку сільських поселень в сучасних ринкових умовах, зокрема: Р. Лубика, Моисеева С.Б., Нефедової Т.Г., Пжегон З., Пустоветов, Г.І., Поморова С.Б., та інших. Проте маловивченими залишаються проблеми формування сільських сельбищних територій в Україні у нових соціально – економічних формаціях періоду ринкових відносин.

Метою даного дослідження є спроба аналізу генеральних планів сільських поселень, розроблених в період «розвинутого соціалізму» (в 70-80-х роках ХХ ст.), в контексті результатів їх реалізації в пострадянський період розвитку українського села та можливих напрямків їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, більшість генеральних планів сільських поселень розроблялась у 70-80-х роках минулого сторіччя і цілком закономірно орієнтувались на соціалістичний уклад життя та соціалістичні основи економіки агропромислового комплексу. Це планова економіка, укрупненні колективні господарства, загальнодержавна власність на землю, яка зобов'язувала мешканців сіл до основної домінуючої зайнятості – праці у колгоспах, радгоспах - іншої альтернативи для мешканців сіл просто не існувало. Відтак у генпланах поселень найперше враховувались економічні перспективи конкретного регіону, окреслювався демографічний прогноз на перспективу, що й обумовлювало проектні рішення, а звідси й потреби у нових місцях праці, житлі, об'єктах соціальної, транспортної інфраструктури, закладах рекреації тощо. Для цих об'єктів розраховувалась потреба в територіях, її подальший розвиток і все це диктувало містобудівельні рішення поселень [2].

Аналіз десятків генпланів сіл Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської області, розроблених у 70-80-х роках минулого століття, засвідчив чітке функціональне зонування територій і достатньо фахові

містобудівельні рішення, що зрештою і не дивно, зважаючи на наявність на той час потужної містобудівної школи, спеціалізованих проектних інститутів. Разом з тим можна помітити занадто оптимістичну орієнтацію на стійкий територіальний ріст виробничих і громадських зон і особливо - площ сельбищних територій.

Нові сельбищні території досліджуваних сіл, забудовані згідно генпланів, як правило вирізняються простим розплануванням у вигляді смуг прямокутновитягнутих ділянок, оточених з усіх боків проїздами чи дорогами, і заповнених одним, а частіше - двома рядами прямокутних садиб (приблизно 14-18 садиб в одному ряду на кожній ділянці). Ряди абсолютно однакових за площею і конфігурацією садиб розташовувались обабіч сільських вулиць. І практично дзеркальне відображення таких самих ділянок, вздовж тильної лінії огорож садиб.

При соціалізмі сільські садиби не приймалися до уваги як виробничі ланки економіки сільського господарства, тож їх площі становили 0,06-0,08 га. У такій садибі передбачалось розміщення квадрату невеликого за розмірами житлового будинку (загальна площа будинків також мала строгі обмеження), а в глибині садиби позначалась мінімальна господарська споруда для ведення незначного присадибного господарства. В деяких генпланах і таке присадибне господарство було відсутнє.

В основі найбільш поширених містобудівельних рішень переважали вуличні та комбіновані типи поселень, в яких ділянки забудови творять прямокутні композиції, що групуються вздовж таких же прямолінійних, геометрично рівних і чітких сіток внутрішньо-селищних доріг. Часто під прийняту геометричну сітку доріг намагались «підігнати» і вже історично сформовану мережу доріг села. При цьому на генпланах не можна не зауважити нудної одноманітності і повторюваності геометричного розпланування територій, які уніфіковано, часто бездумно застосовувались до різних ситуацій. Інколи складається враження, що в деяких випадках характер розпланування нових сельбищних територій села залежав від технічного оснащення проєктантів, наявності у них рейшини, тих чи інших трикутників, кульмана. Також нерідко проєктні рішення буквально ігнорували реально існуючі природні компоненти місцевості.

Ще однією характерною особливістю генеральних планів сіл було намагання проєктантів досягти максимально можливої щільності забудови території, в тому числі практикувалось ущільнення історично сформованих ділянок села (див. *рис.1, рис.2*). Така прихильність до високої щільності аргументувалась економічними резонами економії на транспортній та інженерній інфраструктурі села – водопроводів, каналізації, газопроводів. Втім

необхідно відмітити, що в дуже багатьох селах зазначені інженерні комунікації не реалізовані й досі і їх реалізація у майбутньому досить примарна.

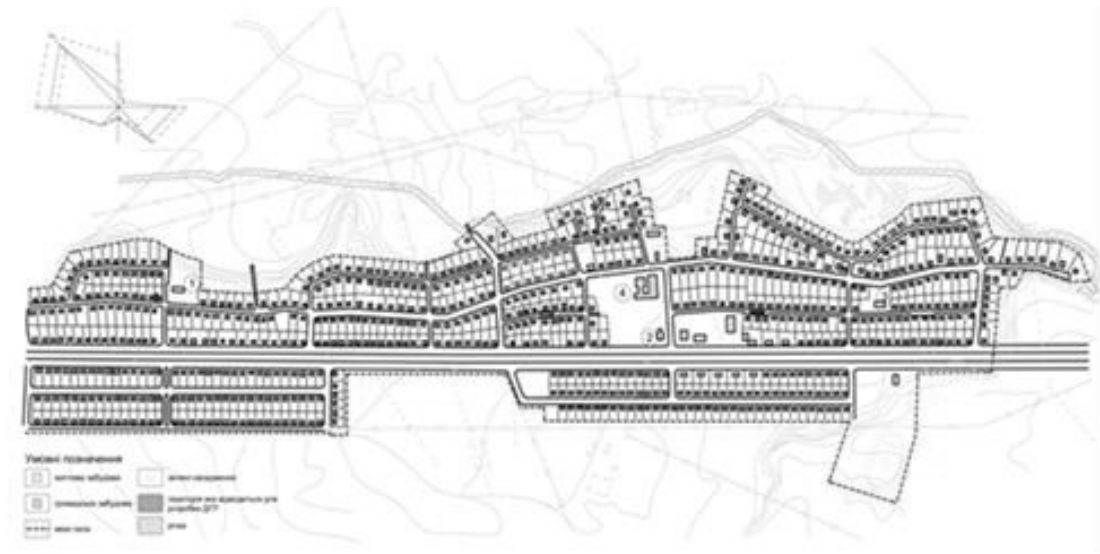

Рис. 1. Генеральний план 80-х років с. Крихівці Тисменицького р-ну Івано-Франківської області

На основі співставлення результатів натурних досліджень окремих сіл із розробленими у 70-90 роках ХХ ст. генпланами, було з'ясовано, що практично завжди в забудові сіл можна знайти суттєві відхилення від їх запроєктованих, погоджених і затверджених генпланів. В першу чергу це стосується повноти реалізації громадських споруд, діляниць сільбищної території, спортивних та рекреаційних зон, вуличної мережі поселень.

Рис. 2. Генплан 80-х років с. Чукалівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл..

Якщо громадські споруди, або їх частини очевидно не були збудовані із-за недостатності фінансування, то окремі ділянки житлової забудови могли залишитись не реалізованими з декількох причин;

- перше – відпала потреба у такій кількості житла у даному поселенні;
- друге – ті ділянки, які пропонувались під забудову, вчасно не були забудовані, а мешканці існуючих поруч садиб, довгий час використовували їх для потреб присадибного господарства, під городами. З часом, під час проведення земельної реформи ці ділянки були розпайовані і приватизовані;
- третє – поселення на даному етапі не має перспектив розвитку, що передбачало б збільшення кількості населення;
- четверте – пропонована надто щільна забудова увійшла у протиріччя з логікою функціонування сільського присадибного господарства, а також очевидно несумісна з психологією селянина.

Так у селі Ардонове Закарпатської області, замість пропонованої ущільненої забудови в центральній частині села, сформувався новий квартал неподалік села.

Рис.3. Генплан 80-х років с. Ардоново Іршавського р-ну Закарпатської обл.

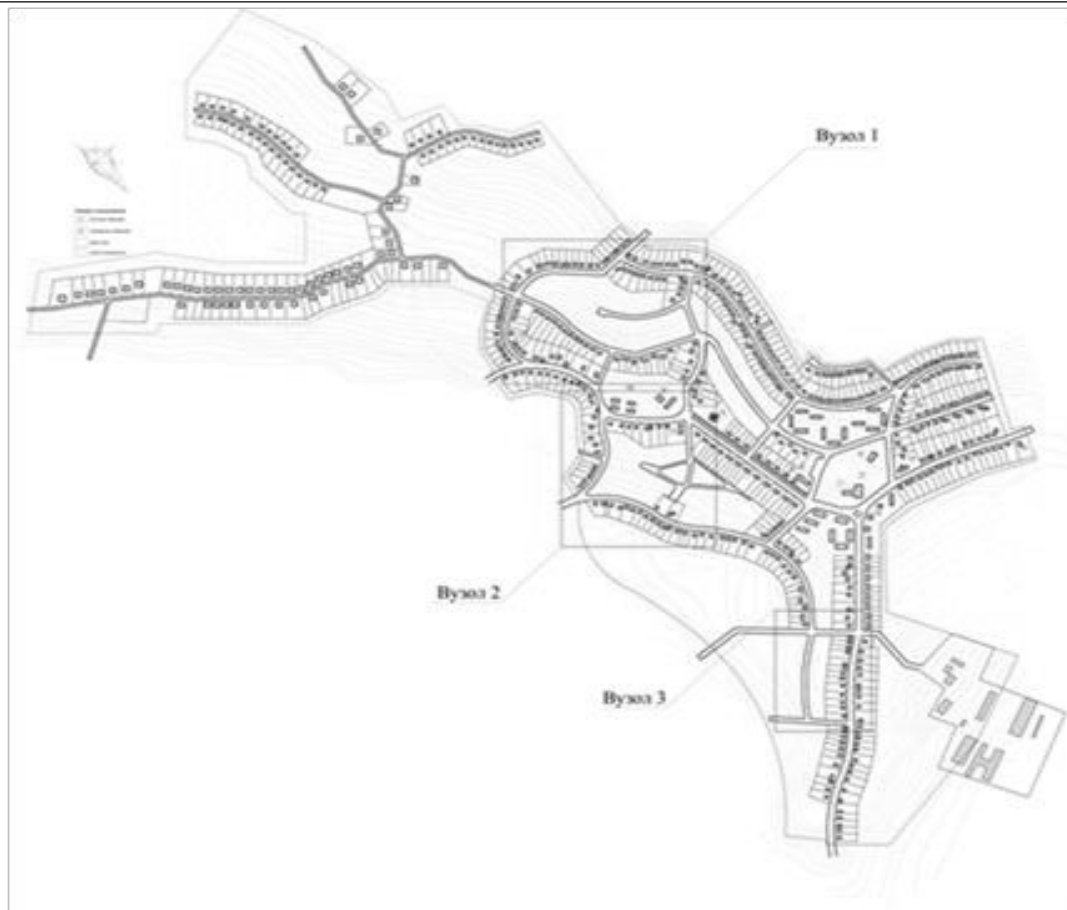

Рис.4. Генплан с.Ардоново Іршавського р-ну Закарпатської обл., станом на 1980 рік

З'ясовано також випадки, коли мешканці самочинно вносять корективи у розпланування окремих територій. Здебільшого така стихійна «корекція» генплану носить анексійний характер - приєднують до садиб пустуючі сусідні, або нічийні території, тощо. Очевидно, що такі «анексійні» дії закладені в психології селянина - велика кількість землі у його власності асоціюється із добробутом, багатством, впевненістю. А також це може свідчити про недосконалість пропозицій щодо площ та планування садиб.

Рис.5. Фрагмент генплану села Крихівці Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл., станом на 2014р.

Але якщо питання таких «анексій» можна врегулювати законодавчо, то друга частина проблеми вказує на необхідність більш раціонального вирішення територій. Поряд із цим виявлено також випадки, коли мешканці окремих садиб створюють для себе окремі господарські проїзди, проходи, влаштовують два заїзди у кутові садиби. Такі приклади, зокрема,

зустрічаються у генпланах сіл Крихівці, Чукалівка, Надичі-Гребінці, та інших (див.рис.5 рис.6).

Аналіз поновлюваних генпланів сіл, що зазнали коректив в період незалежності України, виявлено абсолютно ідентичну методику і прийоми щодо розпланування територій, при цьому не враховуючи вимоги, які ставить нове суспільство.

Рис.6. Фрагмент генплану села Чукалівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл., станом на 2015р.

У світовій практиці поняття багатофункціонального розвитку сільських територій тісно пов'язано зі збільшенням частки несільськогосподарських видів діяльності. Досвід зарубіжних країн вказує на зростання багатоукладної економіки усіх видів діяльності на сільських територіях, як альтернативних джерел доходів та передумов до подальшого розвитку окремих місцевостей.

Рис.7. Генплан с. Чукалівка Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. станом на 2014 рік.

У світі вже протягом декількох десятиліть відбувається активне пропагування диверсифікації видів діяльності на сільських територіях, що традиційно були лише місцем ведення сільського господарства [3]. Прямим наслідком такої диверсифікації має стати диференціація садиб, як по площі, так і по їх розташуванню в межах населеного пункту і сельбищних діляниць.

Висновки

Оскільки основним ресурсом села завжди була і буде земля, її людський потенціал, то рушійним чинником розвитку сільських територій є втілення в архітектурно-планувальні рішення основних принципів сутності села, де селянин завжди був пов'язаний із землею і її ресурсами. Виходячи із таких міркувань, фахівцям варто би переглянути і застосовувати незаслужено забуті, відкинуті з ідеологічних, економічних позицій загальновідомі, віками перевірені та апробовані прийоми розпланування сільських поселень зокрема;

- утворення присілків, як одне із типів малодвірного сільського поселення, що були поширені в Україні і, які виникали при нестачі землі у селах. Присілки, вже своїм розташуванням, спонукають мешканців до інтенсивної сільськогосподарської функції. Натомість компактні і тісні сельбищні зони, в яких незначні площі сільських садиб, близьке сусідство садиб, що не мають сільськогосподарського спрямування, обмежують, або унеможливають ведення присадибного господарства;

- відродження хуторів, як традиційних малодвірних, переважно однодвірних поселень, які у свій час були незаслужено викинуті і знищені як такі, що протирічать ідеології комуністичного суспільства. Політика так званих «неперспективних сіл» призвела до спустошення та занепаду традиційних українських сільських поселень;

- проектантам вже на стадії генплану слід запровадити диференційний підхід до проектування сельбищно-виробничих та сельбищних кварталів сільських поселень, застосовуючи декілька типів садиб, в тому числі спеціалізованих, що сприятиме зайнятості населення, раціональному використанню землі, тощо [4].

- широке використання прийомів розпланування сельбищних територій із застосуванням господарських проїздів з тильної сторони садиб, або передбачати скотопрогони для худоби, які слугували для мінімізування протяжності шляхів і, таким чином, запобігали марній втомі людей і худоби;

- вузькі пішохідні проходи, які зв'язували б протилежні вулиці, вздовж яких простягаються довгі ряди садиб. Такі піші переходи, або так звані «перелазы», відомі ще з українського фольклору, що так часто і мальовниче відображались в українських піснях, живописі, тощо.

Ці прийоми розпланування сільських сельбищних територій сприятимуть мешканцям садибної, блокованої та інших типів забудови виконувати зонування садиби – на господарську, парадно-відпочинкову, що дозволить збільшити маневреність для облаштування садиб різними зонами, що сприятиме веденню присадибного господарства. Ці прийоми сприяли б зручності виконання господарських функцій, збагатили та урізноманітнили б планувальну структуру села.

Не варто забувати фахівцям про культурно-рекреаційне життя мешканців сіл. Один громадський центр, який пропонують у своїх генпланах, сьогодні апріорі показали свою неспроможність задовільнити потреби мешканців сіл. Закони ринкової економіки вже влились у сільське середовище і у вигляді приватних кафе, магазинів, дискотек, барів, клубів, спортивних майданчиків, тощо.

Себто послуги приватного бізнесу, що у селі можуть розвиваються у садибах. З таких позицій і формується завдання для проєктантів - передбачати садиби в кварталах сельбищної зони, які могли би виконувати роль складових елементів громадсько-побутового обслуговування. Для цього можуть бути віддані ділянки які не зовсім сприятимуть створенню селянських садиб (дещо крутіший рельєф, схил, незначна площа садиби, тощо), але яка може бути використана для приватного підприємництва. Себто, від проєктантів вимагається більш індивідуально враховувати, аналізувати ситуації територій для подальшого розпланування поселень.

Враховуючі ті вимоги, які ставить життя до розвитку сучасних сільських поселень, то найперше варто розпочати зі зміни парадигми проєктування, а саме;

1. З розробки генерального плану розвитку регіонів (не генпланів міст і сіл, як це практикується сьогодні, а генпланів цілих територій України в цілому), в яких ключову роль відігравали б сільські поселення, як повноправні елементи систем розселення. Звичайно, це складно, і ця робота потребує багато коштів і часу. Але це визначило б основні загальнодержавні пріоритети у розвитку кожної з територій. В результаті цього можна буде виявити ключові привабливі місця для різних видів інвестування, будівництва транспортної мережі, коригування реклами сільського способу життя.

2 - Передбачлива державна пільгова політика розвитку бізнесу на селі (кредитування, преференції, заохочення, тощо);

3 – Всебічне інформаційне забезпечення, яке дозволить мешканцям визначитись (як, де, коли, який відкрити сільський бізнес, що для цього потрібно, що можна очікувати), тобто фахова консалтингова служба. Варто у

цьому контексті було б запровадити нову спеціальність – для прикладу «менеджер розвитку сільських територій».

4- Соціально-економічний розвиток сільських поселень потребує відтворення зруйнованих сільських спільнот і орієнтації на самоорганізацію територіальних сільських громад, життя яких вже на сьогодні є неможливим без врахування нових містобудівних принципів.

5 - Втілювати в життя принципи, які повинні враховувати тріаду єдності: природу, населення і господарство. Реалізація зазначених завдань має на меті забезпечення комплексного розвитку сільських територій, що відповідає цій тривимірній структурі.

Вже сьогодні для припинення подальшої деградації села і відновлення сільськогосподарської галузі необхідна тривала державна підтримка яка б забезпечила нові підходи до архітектурно-планувальної організації сільськогосподарських територій. Індивідуальний підхід, щодо врахування всіх тонкощів територій, її розпланувань під конкретні вимоги, видається дещо не реальним, надуманим, але втілення у життя та економіку адміністративно-територіальної реформи є саме комплексний підхід щодо розвитку конкретних територій. Це достатньо інтелектуальна робота, яка сприятиме плану стратегічного розвитку територій, створенню інфраструктури прийнятної для бізнесу, партнерства, тощо. Саме на цьому рівні можуть враховуватись різні точкові прикладення інвестицій там, де вони необхідні, що зможе витягнути з депресивного стану ті чи інші райони [5].

Література

1. Лоїк Г.К. Нові підходи до оновлення генеральних планів сільських поселень : / Г.К Лоїк, Р.Ю. Деркульський; Землеустрій і кадастр; 2013. - С. 32-36.
2. Моисеева С.Б. Современные тенденции планировки и застройки сельских населенных мест ВНР (Обзор) / С.Б. Моисеева, Д. М. Разумов; ЦНИИЭПграждансельстрой. – М. : Ротапринт ЦНТИ по гражданскому строительству и архитектуре, 1977. – 41 с.
3. Габрель М.М. Методологія та рамкові умови просторового планування на внутріобласному рівні. Європейський досвід для практики України / М.М. Габрель, Я. Наливайко // Наук. вісник Нац. аграрного ун-ту. – К., 2008. – Вип. 128. – С. 20-30.
4. Гнесь Л.Б. Проблеми розпланування сельбищних територій сільських поселень у сучасних ринкових умовах // Київ Досвід та перспективи розвитку міст України теорія і практика прийняття містобудівних рішень, № 22. – К.: Діпромісто, 2012 – С. 222-232.

5. Адміністративно-територіальна реформа: переформатування районів і префекти-прокурори *[Електронний ресурс]* : газета «Delo» ; Анастасія Шевченко. – Джерело. – <http://delo.ua/ukraine/administrativno-teritorialna-reforma-pereformatuvannja-rajoniv-234545/> © delo.ua

Аннотация

Проанализированы генпланы сельских поселений, разработанных и реализованных в период «развитого социализма» (в 70-80-х годах XX в.). Исследование проводилось в контексте результатов их реализации, а также существование села в постсоветский период. Определены возможные направления их совершенствования для эффективного развития украинского села.

Ключевые слова: генеральные планы сел 70-90 гг., самовольные коррективы жителей, планировка территорий, геометрическая повторяемость планировки территорий.

Annotation

It is analyzed the general layouts of rural settlements, which were developed and implemented during the "developed socialism" period (the 70-s and 80-s of the 20-th century.). The results of their implementation have been studied, as well as the existence of a village in the post-Soviet period. Outlined possible areas of their improvement for further effective development of a Ukrainian village.